

ELÇİ VE VEKİL BAĞLAMINDA NÜBÜVVET*

Harun ÇAĞLAYAN**

Öz

Bu çalışma, peygamberlerin elçi ve vekil olarak anlaşılması bağlamında Müslüman geleneğindeki nübüvvet anlayışının nasıl şekillendiğiyle ilgilidir. Bu kapsamda öncelikle tarihsel süreç içerisinde İslâm kelâmının nübüvvet algısına etki eden unsurlar belirlenmeye; sonrasında ise geleneksel nübüvvet algısının hangi ölçüde İslâm inancının ruhunu yansıttığına değinilmiştir. Böylece peygamberlerin elçi olarak kabul edilmesi gerektiği Kur'an ve Sünnet'ten çok sayıda delil verilerek ispatlanmaya çalışılmıştır.

Elçi ve vekil kavramlarının İslâmî öğretinin temel sistemlerinden olan nübüvvet kurumuyla birlikte anlaşılmasının çeşitli nedenleri vardır. İslâm kelâmında nübüvvet, Tanrı-insan ilişkileri bağlamında ilâhî olan ile izâfî olan arasındaki iletişimi sağlayan temel haberleşme kurumudur. Nübüvvetin ilahî yönüne vahiy meleği, insanî yönüne peygamber aracılık eder. Müslüman geleneğinde nübüvvetin anlaşılma biçimine bağlı olarak dinî, siyâsî ve sosyal açıdan çeşitli yaklaşımlar meydana gelmiştir. Bu yaklaşımların özünü nübüvvetin elçi veya vekil şeklinde anlaşılması oluşturmaktadır. Bu bağlamda peygamberliğin konumu hak-

Abstract

The Prophethood in the Context Deputy and Messenger

This article about understanding ways of the prophets' envoy and deputy in traditional Muslim prophethood perception. In this regard, primarily it has collected affecting elements to the Prophethood perception of Islamic theology in the historical process; secondly has been mentioned to the traditional prophethood perception about what extent that reflects the spirit of the Islamic faith. In this way, it has tried to explain that the prophets should be considered as a envoy (messenger) according to the Quran and Sunnah.

There are various causes in mention of envoy and deputy are concepts with the institution of prophethood. In the Islamic theology, the prophethood is a basic communication unit between relative and divine. The divine part of prophethood is represented by the angel of revelation and the human part of prophethood is represented by a prophet. In the Muslim tradition, political and social various approaches have occurred depending on understood ways of prophethood. The root of these approaches creates understanding as a envoy and deputy. In this context, the source of all discussion about the position of prophethood is possible to associate with

* Bu makale *Müslüman Kelâmı'nda Elçi ve Vekil Kavramları* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003) adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, caglayanharun@gmail.com

kindaki tüm tartışmaların kaynağını, peygamberin elçi veya vekil olarak anlaşılmasıyla ilişkilendirmek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Nübüvvet, Elçi, Vekil, Görev

understanding the prophet's envoy and deputy.

Keywords: Prophethood, Envoy, Deputy, Mission

Giriş

İslâm kelimasında Tanrı-insan iletişimi, aralarındaki varlıksal mahiyet farkından dolayı ancak “Nübüvvet” olarak isimlendirilen aracı bir kurum vasıtasıyla gerçekleşebilir. Klasik kelam eserlerinde nübüvvetin niteliği, imkânı ve anlamıyla ilgili birçok konu tartışılmıştır.¹ Müslümanlar açısından bu tartışmaların en önemlilerinden biri de nübüvvetin niteliğiyle ilgili olarak gündeme gelen peygamberlerin Tanrı-insan ilişkilerindeki konumuyla ilgili olanıdır. Klasik kaynaklarda üç temel inanç esası (Usûl-i Selâse)² olarak kavramlaşan ulûhiyet, risâlet ve mead/ahret inançlarının ortancası nübüvvet kurumu, büyük oranda peygamber algısı etrafında şekillenmektedir. Bu noktadan hareketle tarihsel süreç içerisinde Müslüman toplumların sosyo-kültürel açıdan gelişimlerine bağlı olarak peygamber algılarında meydana gelen değişimlerin temel inanç esasları arasında da bir uyumsuzluğa neden olmayacak şekilde kurgulanması gerekmektedir.

Müslüman dünyasında peygamberlerin elçi veya vekil şeklinde algılanması teo-politik ve sosyo-kültürel açıdan birbirinden oldukça farklı yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Müslüman düşün-

¹ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbu't-Tevhid*, (thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), İsam Yayınları, Ankara 2003, s.271-342; el-Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Abdülmelik, *Kitâbu'l-İrşâd*, (thk. Muhammed Yusuf Mûsa, Ali Abdulmunim Abdulhamid), el-Mektebu'l-Hancı, Bağdat (1369-1950), s.302-358; en-Nesefî, Ebû'l Muin Meymun b. Muhammed (ö.508), *Tabsıratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn* (nşr. Hüseyin Atay), Ankara 2004, s.1-106.

² Kavramın teşekkül ve gelişimi hakkında geniş bilgi için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, Usûl-i Selâse Maddesi, (DİA), *İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2012, XLII, 212.

cesindeki Tanrı-insan ilişkilerinde peygamberlerin konumu, cinsiyeti, uygulamalarının bağlayıcılığı ve dinî anlamda kendilerine itaatin gerekliliği konusundaki tüm tartışmaları, bir şekilde onların elçi veya vekil olarak kabulüyle ilişkilendirmemiz mümkün görünmektedir. Bu yönüyle meseleyi ele aldığımızda nübüvvet kurumunun elçi ve vekil kavramları bağlamında değerlendirilmesi, aslında aynı zamanda siyasal, sosyal, kültürel ve dinsel açıdan Müslüman toplumların Tanrı-insan ilişkilerine nasıl baktıklarının da bir analizi olmaktadır.³

Nübüvvet kurumu hakkında yapılacak bu analiz sayesinde nübüvvetle bağlantılı olarak İslâm inancı açısından elçi ve vekil kavramlarının ne anlam ifade ettikleri ve hangi ihtiyacı karşıladıkları noktasında önemli ipuçlarına ulaşmamız mümkün görünmektedir. Bu bağlamda İslâmî düşüncenin ilah, insan ve evren algısında kilit bir rol oynayan risâlet anlayışının sağlıklı bir şekilde kurgulanması, hem teorik açıdan İslâm inancı için, hem de pratik açıdan Müslüman dünya görüşü için oldukça yararlı olacaktır.

A. Elçi ve Vekil Kavramları

1- Elçi

Türkçe bir kelime olan elçi; el, il, kavim, halk, ülke, devlet, hükümdarlık ve sulh sözünün -cı, -çi meslek eki ile genişletilmiş şekli olup, başbuğ ve hükümdar anlamında kullanılan bir sözdür. Kelimenin anlam aralığı zamanla genişleyerek hükümdarın haber getircisi veya haberci anlamında kullanılmaya başlamıştır. Sonraki süreçte ise Arapça ve Farsça'nın da etkisiyle Türkçe'de elçi kelimesi yerine sefir kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.⁴

Elçi kelimesinin üç temel anlamı vardır. Bunlardan ilki, siyasi olup bir devlet tarafından diğerine gönderilen ve orada kendi devletini temsil eden kimse, sefir; ikincisi, sosyal ve hukuki ilişkilerde,

³ Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara 1992, s.179-181.

⁴ İpşirli, Mehmet, Elçi, Maddesi, (DİA), *İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1995, XI, 3.

herhangi bir konuda uzlaşma sağlamak üzere karşı tarafa gönderilen kimse, arabulucu;⁵ sonuncusu ise dinî bir terim olarak peygamber veya rasûldür.⁶ Buna göre İslâmî düşüncenin temel kavramlarından olan Arapça “Rasûl” ve Farsça “Peygamber” isimleri Türkçe’de “Elçi” kelimesiyle karşılanmaktadır. Elçi kelimesinin mastar kullanımı olan “elçilik” kelimesi ise elçi olma durumu, uzlaşma için aracılıkta bulunma şeklinde elçinin sıfatı ve yapmış olduğu iş anlamına gelirken; isim kullanımı olan sefirhâne veya sefâret, elçilikle ilgili işlerin görüldüğü bina anlamına gelmektedir.⁷ Bu bağlamda Türkçe bir vecize olan “Elçiye zevâl olmaz” ifadesinde elçi kelimesi, bir kimseden başka bir kimseye herhangi haber ulaştıran kimse, bu aracılığından dolayı sorumlu tutulamaz, anlamıyla kullanılmaktadır.⁸

Elçi kelimesinin Arapça karşılığı olan Rasûl kelimesi ise göndermek, haberleşmek ve ilişki kurmak anlamındaki “r-s-l” kök fiilinden üretilmiş bir isim olup “Rasûlullâh” kelimesi, “Allah’ın Elçisi” anlamındadır.⁹ Rasûl veya daha çok rasûlullâh kelimesi, gerek Arapça’da ve gerekse Türkçe’de özel bir isim olarak “Hz. Muhammed’i ifade etmek için de kullanılmaktadır.¹⁰ Bu bağlamda Risalet, Allah ve akıl sahibi kulları arasında elçilik yapmaya denir.¹¹ Allah’ın elçi-

⁵ MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara 1995, I, 817.

⁶ MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, III, 2366.

⁷ TDK, Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1983, s.621; MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I, 817.

⁸ Alfa, *Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 2013, s.50, 51; TDK, *Türkçe Sözlük*, s.621; MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I, 817.

⁹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisânu’l-Arab*, (thk. Abdullah Ali el-Bekir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şâzelî), Kahire trs., XI, 283.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI, 272; el-Cevherî, İsmail İbn Hammad, *es-Sihah*, (thk. Ahmed Abdulgafur Attar), Kahire trs., IV, 1708; MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, III, 2326.

¹¹ el-Cürcânî, Ali ibn Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, Mektebetu Lübnân, Beyrût 1985, s.115; Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşâd*, s.355; et-Taftazânî, Mesud b. Ömer Sa’duddîn, *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefî*, (thk. Ahmed Hicâzi’s-Sekkâ), Kâhîre 1408/1988, s.85.

liği ise ancak Allah'ın risâlet için seçtiği kuluna: “*Sen benim elçimsin!*” demesiyle mümkündür.¹² Görüldüğü gibi Rasûl veya elçi kelimesinin en önemli anlamı haberleşmeyle ilgili olanıdır.

Kuran'da, göndermek (r-s-l) fiili, üç yüz iki kez kullanılmıştır.¹³ Göndermek fiilinin ayetlerdeki kullanım biçimleri hakkında genel bir fikir edinmek için ilgili ayetlerde anlatılanları Allah tarafından gönderilenler ve insanlar tarafından gönderilenler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Allah tarafından gönderilen somut varlık anlamında ayetlerde peygamberler,¹⁴ doğa olayları¹⁵ ve hayvanlar¹⁶ sayılırken; soyut varlıklar olarak vahiy,¹⁷ mucize,¹⁸ ölüm vakti,¹⁹ melek²⁰ ve şeytan²¹ sayılmaktadır. İnsanlar tarafından gönderilenler ise kişi veya bir grup,²² görevli veya bir hizmetli,²³ asker²⁴ ve elçi-

¹² Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s.354.

¹³ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li'l Eلفâzi'l-Kur'âni'l Kerim*, Kâhire 1945, s.313-320.

¹⁴ “Dinini bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayet ile gönderen O'dur” Sâf, 61/9.

¹⁵ Gönderilen doğa olayları için bkz. Rüzgâr, Furkân, 25/48; Kasırga, İsrâ, 17/69; Yıldırım, Ra'd, 19/13; Soğuk Rüzgâr, Fussilet, 41/16; Taşlı Fırtına, Kamer, 54/34; Korkunç Ses, Kamer, 54/31.

¹⁶ “Gerçekten onları imtihan etmek için dışı deveyi gönderen biziz” Kamer, 54/27.

¹⁷ “Eğer bazılarınız benimle gönderilene inanır, bazıları da inanmazsa Allah'ın hükmünü bekleyin” Arâf, 7/87.

¹⁸ “Bizi, mucizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bu mucizeleri yalanlamış olmasıdır” Arâf, 7/59.

¹⁹ “Diğerine ise ölüm belirli bir vakitte gönderilir” Zümer, 39/42.

²⁰ “Biz, Lût kavmine gönderildik” Hûd, 11/70; “Biz ona Cebrail'i gönderdik” Meryem, 19/17.

²¹ “Biz, kâfirlerin üzerine, onları iyice isyankârlığa sevk eden şeytanları gönderdik” Meryem, 19/83.

²² “İsrâiloğullarını bizimle beraber gönder” Şuarâ, 26/17. Ayrıca bkz. 7/105, 134; 12/66; 20/47.

²³ “Kadın, onların dedikodusunu duyunca, onlara dâvetçi gönderdi” Yusuf, 12/31. Ayrıca bkz. 12/19.

²⁴ “Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi” Şuarâ, 26/53. Ayrıca bkz. 7/111.

ler²⁵sayılmaktadır.

Elçilerin görevi, Allah'ın gönderdiği emirleri insanlara duyurmaktır.²⁶ Bu görevlerini yerine getirirken ilahî mesajı olduğu gibi herhangi bir bilgi katma veya gizleme olmaksızın yerine getirirlerdi.²⁷ Eğer onlar elçilik görevleriyle ilgili hususlar da hata yaparlarsa elçiliğini yaptıkları Allah tarafından bizzat uyarılır ve düzeltilirlerdi.²⁸ Bu yönüyle peygamberlerin elçiliğine yönelik her türlü itaat veya red Allah'a yapılmış sayılmaktadır.²⁹ Çünkü vahiy, elçinin sesinden duyuluyor olsa da gerçekte teklif veya hitap Allah'a aittir.³⁰ Risâlet elçi otoritesinin tek kaynağıdır. Bu otorite, göklerin ve yerin hükümlerini kendisine ait olan yüce Allah tarafından yetkilendirilmesi suretiyle meşru kılınmıştır.³¹ Elçiye itaat, Hıristiyanların Hz. İsa hakkında dedikleri gibi ilahlığa ortak olmak, Allah sevgisini üçe bölüştürmek ve üç ortağa dağıtmak değil, yalnız "*Kendimi Allah'a teslim ettim*"³² diyerek bütün sevgiyi münhasıran Allah'a toplayıp ancak Allah'a teslim olmakla itaat etmektir.³³ Bu yönüyle peygamberlerin elçi olarak kabul edilmesi, mesajın geldiği kişiyi değil, gelen mesajı ön plana çıkarmaktadır.³⁴

²⁵ "Ben onlara bir hediye göndereyim de, bakayım elçiler ne ile dönecekler" Neml, 27/35.

²⁶ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s.355; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.85.

²⁷ Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s.271, 272; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.89.

²⁸ Atay, *İslam'ın İnanç Esasları*, s.174, 180, 181.

²⁹ el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vilâtu'l-Ehl-i Sunnet*, (thk. Mecdî Bâsellûm), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan 1426/2005, III, 226.

³⁰ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara 1995, IV, 124.

³¹ Dabaşî, *İslam'da Otorite*, Çev. Süleyman E. Gündüz, İstanbul 1995, s.77.

³² Âl-i İmrân, 3/20.

³³ Dabaşî, *İslam'da Otorite*, s.78.

³⁴ Yazır, *Hak Dini*, II, 543.

2- Vekil

Arapça bir kelime olan vekil, koruyucu, sahip çıkıcı ve işleri tam bir hakimiyetle idare eden anlamına gelir ve dinî ıstılahta çoğunlukla Allah'ın bir sıfatı olarak kullanılır.³⁵ Bu tutuma sebep olabilecek ana etkenlerin başında, Kur'an'da kelimenin çoğunlukla bu yönde kullanıldığını söylemek mümkündür.³⁶ Vekil kelimesinin diğer bir anlamı ise acziyetin kabul edildiği bir konuda başkasına itimat etmek, emanet etmek ve sorumluluğu devretmektir.³⁷ Bu anlamıyla kelime kendi işini yapamadığı için başkalarına muhtaç olan, kendi işinde başkasına havale eden, zayıf, korkak ve aciz olmak anlamında³⁸ ilk kullanımındaki mananın tam tersi bir anlama gelmektedir. Kelimenin vekalet kullanımı, vekillik, temsilcilik ve birini temsil etme³⁹ anlamlarına gelir.

Vekil kelimesi günümüz Türkçesinde, birinin işini görmesi için kendi yerine bıraktığı veya yetki verdiği kimse⁴⁰ başkasının yerine ve adına hareket eden veya konuşan, asıl vazifelinin yerine çalışan, bir kimsenin adına hareket yetkisi verdiği kimse anlamlarında kullanılır ve kısaca başkasının yerine söz söyleyen veya hareket eden kişiyi veya kurumu⁴¹ ifade eder. Bu yönüyle kelime velayet; birinin yerine bakmak, başkasının görevini üstlenmek, yetki vermek, sulta ve otorite anlamlarına gelir.⁴²

Türkçe'deki vekil kelimesinin hukuki ve siyasi sahadaki kullanımı daha çok "Vekalet" biçimindedir. Vekaletname, bir kimsenin "Vekil" olduğunu belirten noterlikçe tasdik edilmiş vesika, taraflar-

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 634; Cevherî, *es-Sihah*, V, 1708.

³⁶ "Deki; Ben size vekil değilim" Enâm, 6/66, 107.

³⁷ Cürçânî, *Ta'rîfât*, s.275; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 636, 637; Cevherî, *es-Sihah*, V, 1845.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 734.

³⁹ Cevherî, *es-Sihah*, IV, 1709.

⁴⁰ TDK, *Türkçe Sözlük*, II, 2086.

⁴¹ MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, IV, 3063.

⁴² TDK, *Türkçe Sözlük*, s.2086.

dan birinin kendisine yüklenen işi idare etmeyi veya kabul ettiği hizmeti yerine getirmeyi taahhüt ettiği sözleşmedir.⁴³ Hukuken vekillik, birinin yerine iş görme yetkisi, naiblik, vekil olma hali, anlamlarına gelirken daha özel kullanımda, bakanlık, bakan olma durumu, bakanlık etmek, birinin yerine bakmak, görevini üstlenmek anlamlarına gelir. Siyasi sahada ise vekil kelimesi Bakan veya Nazır gibi siyasi otoriteleri ifade eder.⁴⁴ Bu yönüyle Millet Meclisi'ne milletin oyları ile seçilerek giren ve milleti temsilen kanun çıkarma ve yönetim erkini kullanma yetkisini elinde bulunduranlara da milletin vekili anlamında Milletvekili denir.⁴⁵

Kur'an'da vekil kelimesi sorumluluk,⁴⁶ şahitlik,⁴⁷ koruyuculuk⁴⁸ ve güvenilecek makam (kefillik)⁴⁹ anlamlarında altmış beş kez geçmektedir.⁵⁰

B. Elçi ve Vekil Bağlamında Peygamberlik

1- Elçilik ve Nübüvvet

Allah'ın insanlara yönelik emir ve öğütlerini içeren vahyin ulaştırılmasında bir yöntem olan nübüvvet,⁵¹ İslâmî düşünce açısından oldukça önemli bir olgudur. Bundan dolayı geleneksel tüm kelimeler kitaplarında nübüvvet bahsi ayrı bir başlık altında ele alınır.⁵² Al-

⁴³ MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, IV, 3063.

⁴⁴ TDK, *Türkçe Sözlük*, s.2085; MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, IV, 3063.

⁴⁵ MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, III, 1982.

⁴⁶ "De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz" 32/Secde/11.

⁴⁷ "Dedi ki: Söylediklerimize Allah şahittir" Yusuf, 12/66. Ayrıca bkz. 11/12.

⁴⁸ "Sen onların üzerinde vekil değilsin" Zümer, 39/41. Ayrıca bkz. 6/66, 107.

⁴⁹ "O'na kulluk edin, O her şeye vekildir" Enâm, 6/102. Ayrıca bkz. 17/2.

⁵⁰ Abdalbâkî, *el-Mu'cem*, s.762, 763.

⁵¹ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.85, 89.

⁵² el-Eş'arî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l-Nehdati'l-

lah-insan ilişkilerinde önemli bir yere sahip iletişimin nasıl gerçekleştiği Kur'an'da açıkça bildirilmiştir. “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir.”⁵³ Müfessirler bu ayetten hareketle Allah'ın insanlarla ancak vahiy, sutre arkasından ve elçi gönderme şeklinde üç metotla konuşabileceğini söylerler.⁵⁴ Şu halde Allah'ın tüm peygamberlere bu üç yöntemin dışında başka bir vahiy göndermediğini söyleyebiliriz.⁵⁵

Kur'an vahyinin ilk muhatapları olan sahabe, vahiy süresince Hz. Muhammed'in yanı başında vahyin nüzul sebeplerine muttali olmuş ve peygamberin yanında onun eğitimiyle kendilerini yetiştirmişlerdir. Sahabenin vahiy anlama ve yaşama tecrübelerinde önderleri Allah'ın elçisiydi. Bu durum, vahyi sağlıklı bir şekilde anlamada sahabeye çok önemli bir üstünlük sağlamıştır. Çünkü onlar, kırılmaya neden olacak ciddi hata yaptıkları zaman uyarılıyor ve anlaşılmayan hususlar doyurucu bir şekilde açıklanıyordu. Adeta Kur'an, sahabeyle olan bu karşılıklı ilişki içerisinde yeniden şekillendiriyordu.⁵⁶ Bu bağlamda Kur'an'da çizilen elçi modelinin insanların katındaki yerinin ne olması gerektiğini bilmek, hem dinin anlaşılmasında he de toplumla doğru temeller üzerinde kavuşturulmasında oldukça önemlidir. Dolayısıyla özelde Hz. Muhammed'in elçiliği konusundaki Kur'anî ifadeler, sağlıklı bir peygamber algısı için son derece önemlidir.

Mısıryye), Kahire 1950, I, 297; Mâturidî, *Kitabu't-Tevhid*, s.271; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s.302; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.85; es-Sâbûnî, Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, thk. Fethullâh Huleyf, İskenderiye 1969, s.85.

⁵³ Şûrâ, 42/51.

⁵⁴ ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsm Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik Gavâmizu't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd.), Mektebetu'l-Abikân, Kâhire 1998/1418, V, 420, 421; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil-Kur'ân*, (thk. Abdullah İbn Abdulmuhsin et-Türki), Kâhire 1422/2001, XX, 539, 540.

⁵⁵ Yazır, *Hak Dini*, VI, 4267.

⁵⁶ Bu hususta müstakil bir çalışma için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1999.

a- İnsan Olarak Peygamber

İslâmî düşünceye göre peygamberler, vahiy almaları dışında tümüyle diğer insanlarla aynı özelliklere sahiptir. Hatta onların insanî özellikleri o denli olağandır ki insanlar, kendilerinden bir farkı olmayan başka bir insanın Allah'ın elçisi olduğu gerçeğine alışmakta sıkıntı çekmişlerdir. Bundan dolayı elçilerin gönderildiği toplumlar: “*Bu, tıpkı sizin gibi bir beşer olmaktan başka bir şey değildir. Aramızdan bir beşere mi uyacağız?*” diyerek peygamberlerin insan olmasını kabule yanaşmamışlardır.⁵⁷

Elçilerin tamamı diğer tüm insanlar gibi doğar, büyür ve ölürler.⁵⁸ Kur'an, Rasûlullahın yaşamıyla ilgili bilgiler verirken onun diğer insanlarla aynı biyolojik özellikler taşımakla birlikte ahlaklı ve güvenilir bir kişiliğe sahip olduğuna vurgu yapar. Bunun sebebi de elçinin görevini sıkıntıya sokacak herhangi bir kötü sığata sahip olmadığının gösterilmek istenmesidir.⁵⁹ Yine bu konu üzerinden Kur'an'da insanların Allah'ın elçisi olarak insan değil, melek beklemelerinin yanlışlığı⁶⁰ üzerinde durulduğuna tanık olmaktadır.⁶¹ Kanaatimizce elçiler hakkında ifade edilen bu gerçeklerden anlaşılması gereken, onların peygamber olmakla insan olmanın ötesine geçmediklerinin bilinmesi olduğu kadar, sıradan insanların yapabileceği kadar büyük günahlara da bulaşmayacaklarının vurgulanmasıdır.

Allah'ın elçisinin diğer insanlar gibi bir insan olduğuna dair Sünnet'te de birçok delil vardır. Sözelimi; Rasûlullahın diz çökmüş bir halde et yediğini gören bir Bedevi, şaşırarak “*Bu oturuşta neyin nesi?!*” diye sorunca, O, “*Allah beni zorba ve kibirli bir kral değil,*

⁵⁷ Mü'minun, 23/24; Kamer, 54/24. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 34, 35. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, IV, 426; V, 660.

⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/144.

⁵⁹ Mâturidî, *Kitabu't-Tevhid*, s.314; Sâbüni, *el-Bidâye*, s.95.

⁶⁰ Kehf, 6/110; İsrâ, 17/90-95; Fussilet, 41/6; Yûnus, 10/2; Furkân, 25/7.

⁶¹ Mâturidî, *Te'vilât*, VIII, 278.

cömert bir kul eyledi” diye cevap vermiştir.⁶² Yine Allah’ın elçisi, kendisine ve başkalarına saygı ve hürmette aşırıya kaçıp ölçüyü taşımamalarını hatırlatmış ve yanlarına çıktığında insanların ayağa kalkmalarını nehy ederek “*Acemin birbirine tazim için ayağa kalktıkları gibi, siz de kalkmayın!*”⁶³ Bu nedenledir ki, *ashâb kendilerine Rasûlullah’tan daha sevimli bir kimse olmamasına rağmen, hoşlanmadığını bildikleri için o gelince ayağa kalkmazlardı.*⁶⁴ Hz. Peygamberin dış görünümünde, ilk bakışta fark edilecek bir ayrıcalık ve fiziksel görünümünde herhangi bir farklılık yoktu. Bundan dolayı onu ilk defa görenler tanımayabiliyorlardı.⁶⁵ Bir insan olduğu için savaş gibi özel zamanlarda Allah’ın elçisi, nöbetçi ve görevliler tarafından korunmaya ihtiyaç duyuyor,⁶⁶ almış olduğu siyasal⁶⁷ ve askerî⁶⁸ kararlardan dolayı eleştiriliyordu.

Peygamberin diğer insanlar gibi bir insan olduğunun en güzel delili, onun sosyal yaşamında diğer insanlardaki gibi kavganın, kıskançlıkların, kızgınlığın,⁶⁹ telaşın, unutkanlığın,⁷⁰ yorgunluğun, eğlencenin,⁷¹ hastalığın, üzüntünün ve ağlamanın⁷² kendine yer bulmasıdır. Rasûlullah’ı insan olduğunu anlatan en açık tariflerinden biri de onun her haline vakıf olan eşi Hz. Aişe’nin şu sözleridir;

⁶² Ebû Dâvut, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul 1981, *Et’ime* 18; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, (thk. Fuad Abdulkaki), İstanbul 1981, *Et’ime* 6.

⁶³ Ebû Dâvut, *Edeb* 165.

⁶⁴ et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul 1981, *Edeb* 13.

⁶⁵ el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s Sahîh*, İstanbul 1981, *İlim* 6, *Menâkıbu’l-Ensar* 45, *Cenâiz* 32; Müslim, Ebu’l Huseyn b. Haccac, *Sahîhu Muslim*, (thk. Fuad Abdulkaki), İstanbul 1981, *Cenâiz* 15.

⁶⁶ Buhârî, *Cihâd* 70, *Megâzi* 48.

⁶⁷ el-Vâkidi, Muhammed b. Amr, *Kitâbu’l-Megâzi*, (thk. Marsden Jones), Beyrut 1989, II, 613.

⁶⁸ Vâkidi, *Kitâbu’l-Megâzi*, I, 53, 54.

⁶⁹ Buhârî, *İmân* 13, *Hibe* 8, *İlim* 28.

⁷⁰ Müslim, *Kusuf* 14, *Mesâcid* 94.

⁷¹ Buhârî, *Teyemmüm* 6; Müslim, *Mesâcid* 309, 286.

⁷² Buhârî, *Merdâ* 3, *Cenâiz* 44; Müslim, *Birr* 44, *Fedâil* 62.

“Rasûlullah, herhangi bir beşerden farksızdı. Kendi elbisesini yamar, koynunu kendi sağlar ve kendi işini kendi yapar, ev işlerinde de ailesine yardım ederdi.”⁷³

Rasûlullah, hukukî kararlarında, Allah'ın bildirmesi hariç, tamamen diğer hakimler gibi açık delillere göre karar veriyor⁷⁴ ve ashabını “Ben ancak bir beşerim. Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz, delilini diğerinden daha güzel ifade eder ve ben de ondan duyduğuma göre onun lehine hüküm vermiş olabilirim. Bu şekilde kime kardeşinin hakkından bir şey vermişsem,o, onu asla almasın. Zira o takdirde ben ona ancak bir ateş parçası vermiş olurum”⁷⁵ diyerek uyarıyordu.

Rasûlullah'ın insanlığına dair örneklikleri çoğaltmak mümkündür. Burada onun elçilik vasfı dışında diğer insanlardan bir farkı olmadığının en açık delili şu ayettir. *“De ki; Ben de sizin gibi bir insanım. Ancak Tanrınızın tek bir Tanrı olduğu bana vahyolunuyor.”⁷⁶*

b- Elçi Olarak Peygamber

Devletlerarası ilişkilerden Tanrı ve toplumlar arası ilişkilere kadar tüm alanlardaki bilişim faaliyetlerinde bir bilgi aktarımı söz konusudur. İletişimde esas olan haberleşmenin nesnesi konumundaki bilginin doğru ve sağlıklı bir şekilde taraflar arasında sevkini sağlamaktır. Başka bir deyişle, iletişime imkân sağlayan ara formun en önemli niteliği, bilginin kaynak noktadan hedef noktaya ulaşmaya değin ekleme ve çıkarma şeklinde herhangi bir değişiklik olmaksızın olduğu şekliyle aktarılmasıdır. Dolayısıyla elçiliğin başarılı olup olmadığını belirleyen ölçüt, onun taraflar arasındaki haberleşmeyi en katışıksız şekilde yapıp yapmadığıyla ilgilidir.⁷⁷

⁷³ Buhârî, *Ezan* 44.

⁷⁴ eş-Şafî, Muhammed b. İdris el-Muttalibi, *er-Risâle*, (thk.Ahmed Muhammed b. Şakir), Beyrut trs., s.155.

⁷⁵ Buhârî, *Şehâdet* 27; *Hıyel* 10; *Ahkâm* 20; Müslim, *Akziye* 4.

⁷⁶ Fussilet, 41/6. Ayrıca bkz. 18/110.

⁷⁷ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.89.

Elçilik kurumunun doğası gereği elçinin kendisine verilen görevi veya mesajı, katışıksız bir şekilde aktarması gerekir. Bu noktada elçinin yapacağı açıklamalar, mesajın niteliğine ilişkin katkılar değil, sadece mesajın daha iyi anlaşılmasına yöneliktir.⁷⁸ Nitekim Kur'an'da; “*Ey Elçi! Rabbinden sana indirileni duyur. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun*”⁷⁹ buyrulmaktadır. Eğer peygamber kendisine gönderilen haberlerden bazılarını gizliyor olsaydı, “*Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: ‘Eşini yanında tut, Allah'tan kork!’ diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır*”⁸⁰ ayetini gizlerdi.⁸¹ Bundan dolayı bir mü'minin elçilerin doğru sözlü ve samimi olduklarının kabul etmesi aynı zamanda onun imanının bir gereğidir. Nitekim risâlet ve bi'setin anlamı ve faydası bunu gerektirmektedir.⁸²

Allah'ın elçisinin en önemli görevi, aldığı vahyi en yakınından başlayarak etrafına tebliğ etmesidir.⁸³ Nitekim Rasûlullah, “*Önce en yakın akrabana uyar!*”⁸⁴ emrini aldığı anda Kureyşlilere seslenerek onları Safa tepesine çağırmış ve şöyle demiştir: “*Şu dağın ardında atlılar size saldırmak için hazırlanıyorlar desem, bana inanır mısınız?*” onlar hep bir ağızdan “*Evet inanırız, çünkü senden bu güne değin hiçbir yalan söz işitmedik*” dediler. Bunu üzerine peygamber konuşmasını şöyle sürdürdü. “*O halde biliniz ki ben, şiddetli azap öncesi gönderilmiş bir uyarıcıyım*” demiştir.⁸⁵ Risaletin bu olmazsa olmaz şartının yerine getirilmemesi durumunda Allah'ın elçisinin de cezalandırılacağı haber verilmiştir. Şöyle ki; “*Müşrikler, sana indirdiğimizden başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için neredey-*

⁷⁸ Akbulut, Ahmet, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara 1992, s.59-61.

⁷⁹ Mâide, 5/67.

⁸⁰ Ahzâb, 33/37.

⁸¹ Buhârî, *Tevhid* 22.

⁸² Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.89; Sâbüni, *el-Bidâye*, s.95.

⁸³ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s.355; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.85.

⁸⁴ Şuara, 26/214.

⁸⁵ Müslim, *İmân* 355.

se, sana vahyettiğimizden saptıracaklar ve ancak o zaman seni candan dost kabul edeceklerdi. Eğer seni desteklemeseydik nerdeyse onlara birazcık meylededecektin. O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırđık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın.”⁸⁶

Mesajın sağlıklı bir şekilde muhataplara ulaştırılmasında diğer bir husus ise mesajın güvenliğini sağlamanın öncelikli olarak mesajın sahibine ait olduğudur. Yani asıl kaynak, mesajını iletecek aracıyı belirlerken, aynı zamanda kendi temsilcisini de tayin ettiği için elçinin tüm davranışlarından sorumludur. Dolayısıyla elçinin görevinin belirlenmesinde olduğđ gibi, görevini yapıp yapmadığının kontrol edilmesinde ve görevleri hakkıyla yerine getirilmesinin sağlanmasında sorumlu, muhataplar değil aslın kendisidir. Bu konuda Kur’an’da şöyle buyrulmaktadır: *“Eğer elçi bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kısıkrak yakalar ve onun can damarını kopartıp yaşatmazdık. Hiçbiriniz de buna engel olamazdı.”⁸⁷*

Elçiler davetin neticesinde insanların hidayete ermeleri konusunda herhangi bir etki ve ayrıcalığa sahip değillerdir.⁸⁸ Çünkü elçi, insanları hidayete ulaştırmak için değil, mesajın onlara iletilmesiyle görevlendirilmiştir. Elçinin hoşlanmadığı kişiler hidayete ulaşabileceği gibi, sevdiği kişiler de bundan mahrum olabilir.⁸⁹ *“Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirdi, o halde sakın cahillerden olma!”⁹⁰* Bu gerçeğin farkında olan İslâm peygamberi ise “Allah, beni zorlayıcı olarak değil, tebliğci

⁸⁶ İsrâ, 7/173-75.

⁸⁷ Hakka, 69/44-47.

⁸⁸ Mâturidî, *Kitabu’t-Tevhîd*, s.458, 459; a.mlf., *Te’vilât*, IV, 218, 219.

⁸⁹ en-Nesefî, Ebu’l Muîn Meymûn b. Muhammed, *Bahru’l-Kelâm fi İlmi’t Tevhîd*, (thk. Veliyyüddîn Muhammed Sâlih el-Farfûr), Mektebetu Daru’l-Farfûr, Dimeşk 1421/2000, s.51.

⁹⁰ Enâm, 6/35. Ayrıca bkz. 26/2-5; 10/99; 18/6; 9/113, 114; 11/12.

olarak gönderdi” buyurmuşlardır.⁹¹ Bu bağlamda tevâtüren elçilerin ellerinde meydana geldiği söylenen ve doğruluklarının bir delili olan mucizelerin gerçekleşmesi sadece Allah’ın iradesine bağlıdır.⁹²

Elçi, temsil ettiği makamın özelliklerine göre belli bir saygınlığa sahiptir. Dolayısıyla elçilik göreviyle ilgili konularda elçi, asıl gibidir.⁹³ Ancak kendisiyle ilgili kişisel konularda diğer insanlar gibidir. Bu bağlamda Allah’ın elçileri de elçilik görevlerinin dışındaki işlerinde kendi akli çıkarımlarına dayanarak peygambere itiraz ediyorlar,⁹⁴ itaat etmekte gecikiyorlar⁹⁵ hatta kimi zamanlar sözünü dinlemiyorlardı.⁹⁶ Sözelimi; Hz. Peygamber Medine’ye geldiğinde, bir gün hurma ağaçları üzerinde bulunan bazı adamları görmüş, onların ne yaptıklarını sormuştu. Ona polenlemek suretiyle hurmaları aşıladıklarını haber verdiklerinde, Hz. Muhammed “*Onun bir fayda vereceğini zannetmiyorum, bunu yapmasalar belki daha iyi olur*” buyurdular. Bunun üzerine onlar o işi bıraktılar, fakat hurmaların meyveleri az ve verimi düşük olunca, bunu Hz. Muhammed’e söylediklerinde o; “*Ben ancak bir insanım. Size dininizden bir şey emredersem onu alın, ama kendi görüşümle bir şey emrettiğimde fayda*

⁹¹ Tirmizî, *Tefsir* 66.

⁹² Mâturîdî, *Kitabu’t-Tevhîd*, s.291, 292; Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşâd*, s.309, 353; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s.88, 93; Taftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, s.90.

⁹³ Fazlurrahmân, *İslâm*, Çev. Mehmet Dağ- Mehmet Aydın, Ankara 1992, s.195.

⁹⁴ Hz. Ömer, Münafık Abdullah b. Ubey (ö.9h) ölüğünde peygamberin cenaze namazı için kalktığını görünce; “Ey Allah’ın Elçisi! Bu kişi falanca gün, şöyle dediği halde, onun namazını mı kılacaksınız? diye itiraz etmiştir. Bu itiraza rağmen Rasûlullah namazı kıldırdıktan az sonra; “Ey Peygamber! Onlardan ölen hiçbirisinin asla namazını kılma ve kabri başında da durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Rasûlunu inkar etmişler ve fasık olarak ölmüşlerdir. Tevbe, 9/84 ayeti inmiştir. Buhârî, *Cenâiz* 85, *Tefsir* 9; Tirmizî, *Tefsir* 10.

⁹⁵ Vâkîdî, *Kitâbu’l-Megâzî*, II, 613.

⁹⁶ Rasûlullah, Mekke’ye yaptığı bir yolculuk sırasında insanların oruç tutmakta zorlandıklarını görünce, herkesin gözleri önünde su içmiştir. Onu gören bazıları hemen orucu bozarken, bazıları da oruca devam etmişlerdir. Müslim, *Siyâm* 90; Tirmizî, *Savm* 18.

veriyorsa yapın. Benimle zanda bulunduğum şeylerden dolayı tartışmayın. Siz kendi işlerinizi daha iyi bilirsiniz” buyurdular.⁹⁷

2- Vekillik ve Nübüvvet

Nübüvvetin elçilik değil, vekâlet olarak kabul edilmesi, gönderilen elçilere yetki ve sorumluluk bağlamında değişik nitelikler kazandırmaktadır. Nitekim Sünnet’in vahiy gibi hüküm olduğu ve bu hükümlerin aksine hareket etmenin günah, bu hükümlerin inkârının da küfür olduğunu savunanların⁹⁸ bakış açıları, elçiyi Allah’ın yerine hüküm koyan bir vekil gibi kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Peygamberin elçi olarak sunulmasına karşın, söz, fiil ve davranışlarında aslın yerine hüküm koyan vekil tarzında algılanmasının birçok nedeni vardır. Bu nedenlerden birini Kur’an’da elçiyle ilgili ayetlerdeki edebi ifadelerde bulmak mümkündür. Kur’an’da açıkça Allah’a ve elçisine itaat etmenin aynı anlama geldiğine delalet eden ifadeler bulunmaktadır.⁹⁹ Bu tarz ayetlere ek olarak Kur’an’ın elçinin en güzel bir örnek olarak¹⁰⁰ tanıtılması da elçinin Kur’an’dan bağımsız hükümler koyabileceğine dair bir çıkarımı beraberinde getirmiştir. Buna göre elçinin konumunu izah eden bu ayetlerin yanlış yorumlanarak, onun vekil olarak kabul edilmesinde etkin bir rol oynadıkları düşünülebilir.¹⁰¹

Kanaatimizce bu ayetlerle açıkça ortaya konulan elçilik vasfı, kavram ve görev karmaşası nedeniyle yanlış bir anlamlandırma süreci sonunda peygamberlerin Allah’ın vekili gibi anlaşılmasına neden olmuştur. Çünkü elçi ve vekil kelimeleriyle ilgili kavram analiz-

⁹⁷ Müslim, *Fedâil* 139.

⁹⁸ Kırbaşoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1993, s.180, 181.

⁹⁹ “De ki: Allah’a ve elçisine itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah inkârcıları sevmez.” Âl-i İmrân, 3/31, 32. Ayrıca bkz. 4/59, 64, 80; 24/54. Bu ayetlerin geniş listesi ve analizi için bkz. Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s.189 vd.

¹⁰⁰ “Allah ve ahrete kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için elçimiz güzel bir örnektir” Ahzâb, 33/21.

¹⁰¹ Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s.204.

lerinde de belirtildiği gibi, elçiye karşı yapılan her türlü söz, davranış ve tutum, aslın bizzat kendisine karşı yapılmış gibi kabul edilirken; vekile karşı yapılanlar aslın yetkilendirdiği bir memuruna karşı yapılmaktadır. Dolayısıyla elçiye itaatin Allah'a itaat olduğunu ifade eden ayetler, elçinin her yaptığıının kaynağının vahiy olması anlamında değil, elçinin vahiy kaynaklı her türlü tutumunun bizzat vahyi temsil etmesi olarak algılanmalıdır. Nitekim elçi, burada sadece vahyin aktarıcısı konumunda bir araç olmaktadır.¹⁰²

Sünnet'in vahiy gibi kabul edilmesinde delil olarak ileri sürülen başat ayetlerden bir çifti şöyledir; "O,arzusuna göre konuşmaz. O, vahyedilenden başkası değildir."¹⁰³ "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının!"¹⁰⁴ Bu ayetlerden hareketle sünnetin, Kur'an'ın anlaşılmasında en önemli örnek olduğuna veya bizzat vahiy olduğu hükmüne de varılabilir.¹⁰⁵ Ancak bu iki kabul arasında önemli farklar bulunmaktadır. Çünkü birinci durumda Sünnet olup bitmiş bir süreç değil devamlı kendini vahye göre yenileyen ve zamanın ihtiyaçlarına göre vahyin bir açılım metodolojisi iken; ikinci durumda, vahyin bilakis kendisi olmaktadır.¹⁰⁶ Buna göre Allah'ın emirlerini getirmek ve iletmekle yükümlü olan elçiler, ayetlerin farklı açıdan anlaşılmasına bağlı olarak Allah adına konuşmaya yetkili, Allah adına hükümler koyarak yaşamın tanzim edilmesinde aktif rol alan vekil biçiminde kabul edilebilmiştir.¹⁰⁷

Peygamberlerin vekil olarak kabul edildiğinin bir örneğini de nesh konusunda görebiliriz. İslâm kelamında ilahî bir hükmün başka bir hüküm tarafından güncellenmesine nesih denir.¹⁰⁸ Bu

¹⁰² Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, s.63.

¹⁰³ Necm, 53/3, 4.

¹⁰⁴ Haşr, 59/7.

¹⁰⁵ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s.240-242.

¹⁰⁶ Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, s.65.

¹⁰⁷ Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, s.100.

¹⁰⁸ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s.339.

güncellenmenin nasıllığı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşleri üç başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi; Kur'an ancak Kur'an ile neshedilebilir. Dolayısıyla elçilerin hükmü olan Sünnet, Allah'ın hükmü olan Kur'an'ı neshedemez. İkincisi; Sünnet, Kur'an'ı nesheder ama Kur'an, Sünnet'i neshedemez. Üçüncüsü; Kur'an, Sünnet'i nesheder ama Sünnet Kur'an'ı neshedemez.¹⁰⁹ Bu üçlü tasnifin dışında kalan diğer bir yaklaşım daha bulunmaktadır ki bu yaklaşım, elçilerin vekil olarak algılanmasına neden olabilir bir nitelik taşımaktadır. Bu yaklaşıma göre Sünnet, Kur'an'ı neshedebilir. Ama bu neshetme şekli ikinci temel görüşteki gibi elçinin aslı neshetmesi şeklinde değil, birinci temel görüşte olduğu gibi Kur'an'ın Kur'an'ı neshetmesi gibidir. Çünkü Kur'an ve Sünnet, iki ayrı hüküm gibi görünse de gerçekte birdir. İkisinin de kaynağı Allah olduğu için Allah'ın hükmü gibidir.¹¹⁰ Böylesi bir durum ise dolaylı olarak elçilerin vekil gibi algılanmasına neden olabilir.

Allah'ın vekili olmaya yönelik anlayışlardan bazılarını analiz etmek, vekil algısının ne tarz sorunlara neden olabileceğini ortaya koymak açısından yararlı olacaktır. Kanaatimizce ilahî vekâlet anlamına gelen ve yeryüzünde Allah'ın vekili olarak davranmaya odaklı anlayışlardan en önde geleni Tanrıyla bir şekilde yakınlık kurma anlayışıdır. Bu yaklaşımın birçok çeşidi vardır. Mekke müşriklerinin Allah'a yakın olmak için aracı putlar edinmelerinden kişinin bizzat Allah ile arasında bir kan bağı kurmasına kadar yelpazeyi genişletmek mümkündür.

a- Tanrısal Akrabalığın İmkânı

Tanrısal akrabalık iddiasının İslâmî düşüncede karşılığını bulduğu alan, diğer semavi dinlerde olduğu gibi kendi peygamberlerinin üstünlüğünü ortaya koymak için elçilerini Allah'ın yakın çevresinden hatta ailesinden olduğunu iddia etmeleridir. Bu durum ayet-

¹⁰⁹ Eş'ari, *Makâlât*, II, 250.

¹¹⁰ Eş'ari, *Makâlât*, II, 251.

lerde şöyle ifade edilir; “*Meryem oğlu Mesîh ancak bir rasûldür. On-
dan önce de rasûller gelip geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır.
Her ikisi de yemek yerlerdi. Onlara ayetleri nasıl açıkladığımızı bir
bak, sonra onlar nasıl da kandırılıp dönüyorlar.*”¹¹¹ “*Yahudiler, Üzeyr
Allah’ın oğludur, dediler. Hıristiyanlar da; Mesîh, Allah’ın oğludur
dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. Sözlerini daha
önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kah-
retsin! Nasıl da haktan bâtila döndürülüyorlar!*”¹¹² Bundan dolayı
Hıristiyanlar örneğinde olduğu gibi geçmiş toplumların peygamber-
lerini övmek için olmadıkları vasıflarla nitelendirmelerinin doğura-
cağı tehlikelerin farkında olan İslâm peygamberi mensuplarını şu
şekilde uyarmıştır: “*Hıristiyanların Meryem oğlu İsa’yı yücelttikleri
gibi beni övmekte aşırıya kaçmayın. Allah’ın kulu ve elçisi deyin.*”¹¹³
Oysa insanlığın ortak yararı için akıl sahiplerine göre peygamberle-
rin elçi olarak nitelendirilmesi daha onurlandırıcı bir tutumdur.¹¹⁴

Klasik kelâm eserlerinde hilafet başlığı altında işlenen konuların
özünü, siyasal gücün meşruiyetini ilâhî bir gerekçede anlamanın
yanlış olduğu fikri oluşturur. Nitekim hilafet bahislerinde genel ola-
rak, insanların toplum düzeni açısından devlet işlerini yürütecek
bir başkana ihtiyaç duymalarından ve bu görevi yerine getiren bazı
tarihsel kimselerden bahsedilmektedir.¹¹⁵ Bu yaklaşım biçiminden
siyasetin insan yaşamının doğal bir ürünü olduğu ve siyasal erkin
meşruiyet iddiasında ilâhî bir destek aramanın yanlış olduğunu
çıkarmamız mümkün görünmektedir.

İslâmî düşünce açısından Allah’ın insanlar da dâhil yaratılmış-
lardan herhangi biriyle maddi ve manevi olarak bir yakınlık ilişki-
sinde olması düşünülemez. Zaten bu durum ayetlerde açıkça ifade
edilmiştir. Şöyle ki; “*Rahmân çocuk edindi*” dediler. Gerçekten siz,

¹¹¹ Mâide, 5/75.

¹¹² Tevbe, 9/30.

¹¹³ Buhârî, *Enbiyâ* 48.

¹¹⁴ Mâturidî, *Kitabu’t-Tevhîd*, s.339, 340.

¹¹⁵ Eş’arî, *Makâlât*, II, 127; Nesefî, *Bahrü’l-Kelâm*, s.145; Sâbûnî, *el-Bidâye*,
s.100.

çok çirkin bir iddia ortaya attınız. Rahmân'a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir! Çocuk edinmek Rahmân'a yakışmaz."¹¹⁶ "Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Hâşâ! O, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir."¹¹⁷ "Yahudiler ve Hristiyanlar "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler."¹¹⁸ Bundan dolayı tevhidin temel bir ilkesi olarak bütün peygamberler, Allah'ın kulu ve elçisi olup¹¹⁹ onların hiçbirinin bir diğerinden üstün olması düşünülemez. Müslüman bir birey tüm elçilere ayırım yapmaksızın inanmak zordur.¹²⁰

Tarih boyunca genel olarak dinî temaları kullanarak Allah'ın vekâletine soyunan birey veya zümrelerin tamamının toplumun yönetimine talip kesimler olduğunu söyleyebiliriz. Toplum üzerinde egemenlik kurmak isteyen kişi ve grupların ilahî vekâlet anlayışına yönelmelerinin altında yatan neden; kanaatimizce, insanların dinî kaygılarından yararlanarak yönetimlerini meşrulaştırmaktır. Nitekim siyasi olarak kralların Tanrıların soyundan geldiklerini iddia etmeleri veya Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olarak insanları yönettiklerini iddia etmelerinin özünde, kendilerine bu yönetme hakkının Tanrı tarafından verildiği anlayışı vardır.¹²¹

Siyasal bir kavram olmasına rağmen yönetim, kelimelerinde imamet ve hilafet gibi başlıklar altında müstakil bir inanç konusu olarak ele alınmıştır.¹²² Halife, birinin yerine geçen, ardından gelen

¹¹⁶ Meryem, 19/89-92.

¹¹⁷ Enâm, 6/100.

¹¹⁸ Mâide, 5/18.

¹¹⁹ el-Eş'arî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmâil, *el-İbâne an Usûli'd Diyâne*, Dâr İbn Zeydün, Beyrut trs., s.8.

¹²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, s149; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 519.

¹²¹ eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n Nihâl*, (thk. Emîr Ali Mühennâ, Ali Hasen Fâûr), Beyrut 1414-1993, s.31.

¹²² Eş'arî, *Makâlât*, II, 127; Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s.410; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s.94; Sâbüni, *el-Bidâye*, s.100.

anlamındaki “halif” kelimesinin müennes kullanımı olup¹²³ masdarı “hilafet” olan h-l-f kökünden gelir ve çoğul kullanımı “halâif” veya “hulefâ” dır.¹²⁴ Aslın yerinde bulunmamasından, ölümünden, acizliğinden veya asla şeref vermek için¹²⁵ başkasının yerine geçen kimseye halife denir.¹²⁶ Bu durumun kurumsal ifadesi olan Hilafet ise cins isim anlamında, peygamberin vekili olarak İslâm’ı koruma vazifesi olarak tanımlanır.¹²⁷

Halife kavramı, ayetlerin hiç birinde kelime, elçinin halefi anlamında kullanılmamaktadır. Dahası ilk Müslüman yöneticiler daha çok “Emîru’l-Mü’minûn” ünvanı kullanmışlardır. “Halifetullah” ünvanının kullanımı ise çok cüretkâr bir mahiyet arz ettiği için Hz. Muhammed’den sonraki ilk Müslüman devlet başkanı olan Hz. Ebu Bekir tarafından şiddetle reddedilmiştir.¹²⁸ Bu genel anlayışa rağmen “*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*”¹²⁹ ayetini Allah’a vekâleten insanın diğer varlıklar üzerinde tasarruf sahibi olarak Allah’ın yardımcısı veya kalfası olarak iş görmesi şeklinde yorumlayan yaklaşımlar bulunmaktadır.¹³⁰

İnsanı Allah’ın naibi ve kalfası gören yaklaşımlar, açıkça Allah’a vekalet etmek olacağı için yanlıştır. Çünkü insan, Allah adına değil, kendi adına hüküm veren, eylemlerinden lehte ve aleyhte sorumlu olan bir varlıktır. Nitekim Allah için iş yapma ile Allah’ın yerine iş yapmak arasında önemli bir fark vardır. Elçi veya değil hiçbir insanın Allah’ın yerine iş yapmaya hakkı ve yetkisi bulunmamakta-

¹²³ Devellioğlu, Ferit, *Lügat* (Osmanlıca-Türkçe), Ankara 1988, s.379.

¹²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 182,183.

¹²⁵ er-Râgıp, Ebu’l Kasım Hüseyin b. Muhammed İsfehâni, *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, (thk. M.S. Keylâni), Beyrut trs., s.156.

¹²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IX, 83; Devellioğlu, *Lügat*, s.379.

¹²⁷ Devellioğlu, *Lügat*, s.441.

¹²⁸ İbn-i Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1996, I, 482.

¹²⁹ Bakara, 2/30.

¹³⁰ Yazır, *Hak Dini*, I, 256.

dır.¹³¹ Şu halde insanlığın genel sosyo-politik davranış biçiminin bir ürünü olarak yöneticilerin kendilerini, soylarını veya taraftarlarını bir şekilde kudsiyetle ilişkilendirme çabalarını Allah'ın vekilliğine soyunma veya vekili gibi davranma isteği şeklinde anlayabiliriz. Çünkü vekâlet asıl adına karar alabilme özgürlüğü tanıdığı için daha cazip gelmektedir.

Vekillikte esas olan vekâletin nasıl gerçekleştiği değil, bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır. Bu bağlamda Müslüman geleneğindeki “Vahy-i Gayr-i Metlûv” anlayışını da vekillik girişimi olarak görmek mümkündür. Nitekim “Vahy-i Gayr-i Metlûv” anlayışı, elçinin Tanrı ile akrabalık/yakınlık anlamında bir ilişkisi olmasa da peygambere vahiy dışında Allah adına konuşma yetkisi vermektedir. Bu durumda peygamber elçi değil, vekil olmaktadır.

b- Vahyi Gayr'ul-Metlûv Meselesi

İslâm düşüncesinde teoride tevhit ilkesinin bir gereği olarak peygamberler, Allah'ın kulu ve elçisi kabul edilmesine rağmen; uygulamada bazı yaklaşımların bu ilkeyi ihlal ederek elçileri Allah'ın vekili gibi algılama eğilimini taşıdığına tanık olmaktadır. Kanaatimizce bu yaklaşımlardan biri de “Vahyi Gayr'ul-Metlûv” meselesidir.

Vahyi gayr'ul-metlûv meselesinin özü, Allah'ın elçisine vahyettiklerinin sadece Kur'an ile sınırlı olmadığı ve Kur'an vahyinin dışında da vahiy olduğu anlayışıdır. Kur'an dışında indirilen bu vahiy, namazlarda okunan vahiy olmadığı için “el-Vahyu Gayr'ul-Metlûv/Okunmayan Vahiy” olarak isimlendirilmiştir.¹³² Bu vahiy, sözü ve manası tamamen Allah'a ait olan Kur'an'ın vahyinden farklı olarak, sözü elçiye manası Allah'a ait vahiy şeklinde de tanımlayanlar vardır.¹³³ Kur'an dışında da vahyin mümkün olduğunu ifade

¹³¹ Akbulut, Ahmet, *Kur'an'ı Kerim Açısından Egemenlik Meselesi, İslami Araştırmalar Dergisi*, Ankara 1995, C.VIII, S.3-4, s.151.

¹³² Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s.275.

¹³³ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s.307.

eden bu anlayışın en önemli açmazı ise bu vahyin elçilerle sınırlı kalıp kalmayacağı ve elçilerin söz, davranış ve onaylarından hangisinin vahiy olup olmadığı meselesidir.¹³⁴

Vahyi gayr'ul-metlunun israiliyâttan kaynaklandığı yönündeki kimi değerlendirmelerin¹³⁵ konuyu açıklamada yetersiz kaldığı söylenebilir. Çünkü herhangi bir kültürün başka kültürlerden beslenirken kendi kodlarına tümüyle yabancı bir anlayışı içselleştirmesi düşünülemez. Bu bağlamda vahyi gayr'ul-metluv meselesini, Allah'ın elçisini O'nun vekili gibi görmek beklentisinin bir uzantısı olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim vahyi gayr'ul-metluv meselesinin İlahî Hadis/Hadis-i Kudsi bağlamında ele alınması¹³⁶ bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

Rasûlullah'ın kendi devrinin tecrübelerine bağlı olarak Kur'an'dan anladığı söz ve uygulamalardan oluşan Sünnet'i¹³⁷ kesin dinî hükümleri ifade eden vahiy gibi görmek doğru bir tutum değildir.¹³⁸ Çünkü İslâmî düşüncenin ruhuna göre elçi, kendine indirilen vahiy dışında diğer insanlar gibidir.¹³⁹ Dolayısıyla Kur'an'da anlatılan kıssalardan hareketle elçilerin de hata yapması hatta büyük olmamak kaydıyla günah bile işlemesi mümkündür.¹⁴⁰ Bu bağlamda elçilerin kendilerine indirilen vahiyden ayrı olarak başka vahiyler de aldığını savunmak kavram kargaşasına neden olacaktır. Kana-

¹³⁴ Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, s.66.

¹³⁵ Kur'an vahyinin dışında, ayrıca bir de yazılmamış vahiy olduğuyla ilgili anlayışla Tevrat vahyinin dışında bir de sözlü vahiy verildiğine (Talmut) dair anlayışın benzerliği hakkında geniş değerlendirmeler için bkz. Okiç, Tayyib, *İslam'da Hadis'in Yeri ve Etrafındaki Münakaşalar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1973, C.IX, s.228 vd.

¹³⁶ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s.180.

¹³⁷ Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 1999, s.241.

¹³⁸ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s.298.

¹³⁹ "De ki; Ben de sizin gibi bir insanım. Ancak Tanrınızın bir tek Tanrı olduğu bana vahyolunuyor" Kehf, 18/110

Ayrıca bkz. 41/6; 10/49; 14/11; 25/20; 17/93-94; 21/3-8; 23/24-33-34; 26/186; 64/6; 25/7.

¹⁴⁰ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, s.358, 359.

timizce bu durumda en önemli sorun, Sünnet'in hangi kısmının elçinin kendi tasarrufu, hangi kısmının ise vahiy mahsulü olduğunun belirlenmesinde yaşanırdı. Dolayısıyla bazı rivayetler¹⁴¹ üzerinden mantıksal ilişkiler kurarak elçinin Kur'an dışında da vahiy aldığı savunmak yanlış bir yaklaşım olur.¹⁴² Örneğin "*Bana her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah haber verdi*",¹⁴³ "*İşte o zaman Allah size iki taifeden birinin sizin olacağını vaad ediyordu*",¹⁴⁴ "*O vakit siz, Rabbinizden yardım diliyordunuz*"¹⁴⁵ gibi ayetlerde gizli bir bilginin haber verilmesi, vaad ve yardım isteklerinden bahsedilmesine rağmen bunlar, Kur'an'da geçmemektedir. Çünkü bu ayetlerde bildirilen hususlardan anlaşılması gereken, Allah'ın bazı hususları ilahî kitap dışında insanlara vahiyle bildirebileceği değil, zor zamanlarda Allah'ın insanlara yardım edeceği gerçeğidir.¹⁴⁶

Vahyi gayr'ul-metluve kaynaklık etmesi muhtemel hadislerdeki bazı ifadeler de gerçekte bu yaklaşımın maksadını aşan zorlama bir yorum olduğunu göstermektedir. Sözelimi; "*Allah bana sizin alçak gönüllü olmanızı ve bir birinize karşı azgınlık yapmamanızı vahyetti*"¹⁴⁷ hadisi, farklı kaynaklarda değişik şekillerde rivayet edilmektedir. Hadiste geçen "*vahyetti*" ifadesi başka hadis kaynaklarında "*emretti*" şeklindedir. Bu durumda nakilde geçen "*vahyetti*" ibaresinin Kur'an dışı bir vahye veya genel olarak Kur'an'da ifadesini bulan kibir, böbürlenme ve azgınlık gibi ayetlere¹⁴⁸ bir gönderme mi

¹⁴¹ İlgili rivayetlere ilişkin bkz. Erul, Bünyamin, *Bir Alan Taramasının Panoraması, Vahy-i Gayri Metluw Hakkında Bazı Mülahazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi, İslamiyat Dergisi*, Ankara 2000, C.III, S.1, ocak-mart, s.179 vd.

¹⁴² Erul, *Bir Alan Taramasının Panoraması, Vahy-i Gayri Metluw Hakkında Bazı Mülahazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi, İslamiyat Dergisi*, Ankara 2000, C.III, S.1, ocak-mart, s.183, 184.

¹⁴³ Tahrîm, 66/3. Bu ayet ve yorumları için bkz. Buhârî, *Tefsir* 66.

¹⁴⁴ Enfâl, 8/7.

¹⁴⁵ Enfâl, 8/9.

¹⁴⁶ Vâkidi, *Kitâbu'l-Megâzi*, I, 131.

¹⁴⁷ Müslim, *Cennet* 64.

¹⁴⁸ 4/36; 49/9; 39/60; 24/33.

olduğu tartışmalı bir hale dönüşmektedir.¹⁴⁹ Çünkü Hadis-i Kudsi olarak isimlendirilen rivayetlerin tamamı mana ile rivayet edilmiş olup aynı hadis, bir rivayette vahye atıf yapılarak verilmiş, diğerlerinde ise bu atıf yapılmadan rivayet edilmiştir.¹⁵⁰ Mana ile rivayet edilen bu haberlerin râvilerin ifadelerinde ekleme ve çıkarmalara maruz kaldığı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla bu rivayetler arasındaki en önemli fark olan “*vahyedildi*” şeklindeki ifadenin, daha sonraki dönemlerde râviler tarafından metne dâhil edilmesi kuvvetle muhtemeldir.¹⁵¹

Sonuç

En genel anlamıyla insan ve aşkın değerler arasındaki haberleşme biçiminin doğrudan değil, dolaylı bir ara form vasıtasıyla aşamalı gerçekleştiğine inanılır. İslâm düşüncesinde Tanrı ve insan arasındaki haberleşmeyi sağlayan aracıya elçi/rasûl denir.

Elçi, Allah’tan aldığı haberleri hiçbir ekleme ve çıkarma yapmaksızın, insanlara ulaştırmakla görevlidir. Bu yönüyle elçilikle ilgili söz ve tutumlarında doğrudan Allah’ın temsilcisi olduğu için elçilere yönelik her türlü davranış, sanki Allah’a yapılmış gibi sayılır. Çünkü elçi, elçilik göreviyle ilgili durumlarda kendi görüşlerine göre değil, Allah adına hareket etmektedir. Elçilerin temsil ettikleri asıl adına hareket etmeyip asıldan aldıkları otorite ve vekâlet ile asıl yerine karar vermesi ise vekilliktir. Elçi, aslın bir temsilcisi iken; vekil aslın yetkili görevlisidir. Buna göre elçi, aslın onayını almadan hiçbir şekilde karar verme yetkisine sahip değilken vekil, vekâletini

¹⁴⁹ Erul, *Bir Alan Taramasının Panoraması, Vahy-i Gayri Metluw Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi, İslamiyat Dergisi*, Ankara 2000, C.III, S.1, ocak-mart, s.183, 184.

¹⁵⁰ Erul, Bünyamin, *Hız. Peygamber’e Kur’an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi, İslamiyat Dergisi*, Ankara 1998, C.I, S.1, ocak-mart, s.71.

¹⁵¹ Erul, *Bir Alan Taramasının Panoraması, Vahy-i Gayri Metluw Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi, İslamiyat Dergisi*, Ankara 2000, C.III, S.1, ocak-mart, s.183.

yürütmüş olduğu asıl adına onay almadan her türlü tasarrufa sahiptir.

İslâmî düşüncenin temel iddiasıyla uyumlu bir nübüvvet anlayışı için peygamberlerin, Allah'ın vekili değil, elçisi olarak kabul edilmesi gerekir. Aksi takdirde peygamberler, Allahın mesajını ileten birer elçi değil, O'nun adına hükümler koyan bağımsız birer otoriteye dönüşür. Dolayısıyla peygamberlerin vekil olarak kabul edilmeleri, İslâmî düşüncenin ulûhiyet algısındaki tevhide zarar vermelerinin yanı sıra Tanrı-insan ilişkileri bağlamında nübüvvet kurumunun işleyiş biçimini de ortadan kaldırmaktadır.

Kaynakça

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li'l Elfâzı'l-Kur'âni'l Kerîm*, Kâhire 1945.
- Akbulut, Ahmet, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara 1992.
- , *Kur'an'ı Kerim Açısından Egemenlik Meselesi*, İslami Araştırmalar Dergisi, C.8, S.3-4, Ankara 1995.
- Alfa, Komisyon, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 2013.
- Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1992.
- el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's Sahîh*, İstanbul 1981.
- el-Cevherî, İsmail İbn. Hammad, *es-Sihah*, (thk. Ahmed Abdulgafur Attar), Kahire trs.
- el-Cürcânî, Alî ibn Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Mektebetu Lübnân, Beyrût 1985.
- el-Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Abdulmelik, *Kitâbu'l-İrşâd*, (thk. Muhammed Yusuf Mûsa, Alî Abdulmunîm Abdulhamîd), el-Mektebu'l-Hancî, Bağdat (1369-1950).
- Dabaşî, Hamid, *İslam'da Otorite*, (çev. Süleyman E. Gündüz), İstanbul 1995.
- Devellioğlu, Ferit, *Lügat* (Osmanlıca-Türkçe), Ankara 1988.

- Ebû Davût, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 1999.
- , *Bir Alan Taramasının Panoraması, Vahy-i Gayri Metluv Hakında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi*, İslamiyat Dergisi, C.3, S.1, ocak-mart 2000.
- , *Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi*, İslamiyat Dergisi, C.1, S.1, ocak-mart Ankara 1998.
- el-Eş'arî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l-Nehdati'l-Mısıriyye), Kahire 1950.
- , *el-İbâne an Usûli'd Diyâne*, Dâr İbn Zeydün, Beyrut trs.
- Fazlur Rahmân, *İslâm*, (çev. Mehmet Dağ- Mehmet Aydın), Ankara 1992.
- İpşirli, Mehmet, Elçi Maddesi, (DİA), *İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1995.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1996.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, (thk. Fuad Abdulbaki), İstanbul 1981.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, (thk. Abdullah Ali El-Bekir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şâzelî), Kahire trs.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1993.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbu't-Tevhid*, (thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), İsam Yayınları, Ankara 2003.
- , *Te'vilâtü'l-Ehl-i Sunnet*, (thk. Mecdi Bâsellûm), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan 1426/2005.
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara 1995.
- Muhammed, Fuad Abdulbâkî, *Mu'cemu'l-Müfehres*, İstanbul 1990.

- Müslim, Ebu'l Huseyn Muslim b. Haccac, *el-Câmiu's Sahîh*, (thk. Fuad Abdulbaki), İstanbul 1981.
- en-Neseî, Ebû'l Muin Meymun b. Muhammed, *Tabsıratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn* (nşr. Hüseyin Atay), Ankara 2004.
- , *Bahru'l-Kelâm fi İlmi't Tevhîd*, (thk. Veliyyüddin Muhammed Sâlih el-Farfûr), Mektebetu Daru'l-Farfûr, Dımeşk 1421/2000,
- Okiç, M. Tayyib, *İslâm'da Hadis'in Yeri ve Etrafındaki Münakaşalar*, AÜİF Dergisi, Ankara 1973.
- er-Râgip İsfehânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, (thk. M.S. Keylânî), Beyrut trs.
- es-Sâbüni, Nüreddin Ahmed b. Mahmûd, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, (thk. Fethullâh Huleyf), Dâru'l-Meârif Bimısır, İskenderiye 1969.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris el-Muttalibi, *er-Risâle*, (thk. Ahmed Muhammed b. Şakir, Beyrut trs.
- eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n Nihâl*, (thk. Emir Ali Mühennâ, Ali Hasen Fâûr), Dâru'l Ma'rife, Beyrut 1414-1993.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyil-Kur'an*, (thk. Abdullah İbn Abdulmuhsin et-Türki), Kâhire 1422/2001.
- et-Taftazânî, Mesud b. Ömer Sa'duddin, *Şerhu'l-Akâidi'n-Neseî*, (thk. Ahmed Hicâzi's-Sekkâ), Mektebetu'l-Külliyetü'l-Ezheriyye, Kâhire 1408/1988.
- et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- TDK, Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1983.
- ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsm Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik Gavâmizu't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd.), Mektebetu'l-Abikân, Kâhire 1998/1418,
- el-Vâkidi, Muhammed b. Amr, *Kitâbu'l Megâzi*, (thk. Marsden Jones), Beyrut 1989.

Yavuz, Yusuf Şevki, Usûl-i Selâse Maddesi, (DİA), *İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2012.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara 1995.

